

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमानसिंह राउत
आदेश

०६९-WO-१३८८

विषय:-उत्प्रेषण समेत ।

सिन्धुली जिल्ला, लदाभिर गाउँ विकास समिति वडा नं.४ बस्ने ज्ञानबहादुर बम्जन----	१	} निवेदक
भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १२ बस्ने नाती प्रजापति-----	१	
ऐ.ऐ. वडा नं. १ बस्ने बालमुकुन्द प्रजापति -----	१	

विरुद्ध

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल काठमाडौं-----	१	} विपक्षी
घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, धुलीखेल काभ्रेपलाञ्चोक-----	१	
घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर-----	१	

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३१ र १०७(१) र (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः

पुरानो प्रविधिमा आधारित ईट्टा उद्योगहरूले वातावरणीय मापदण्डको पालना नगरेबाट वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव परेको हुनाले ती उद्योगहरूलाई प्रदूषण रहित बनाउन आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गर्न लगाउने र नयाँ दर्ता हुने उद्योगलाई अनिवार्य रूपमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गर्न लगाउने नेपाल सरकारको नीति रहेको छ। हामी निवेदकहरूले आधुनिक प्रविधि

मध्येको Fixed Chimney को प्रयोग गरी ईट्टा उत्पादन गर्ने उद्देश्यले काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको होक्से गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ मा उद्योग स्थापना गरी सन्चालन गर्न हाम्रो साझेदारी उद्योग दर्ताको लागि जो चाहिने विवरण र कागजातका साथमा विपक्षी मध्येको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयमा दरखास्त दिए पछि सो कार्यालयले सर्जिमिन गर्ने एवं सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्ने लगायतका सबै प्रकृया पूरा गरी मिति २०६७/६/२० मा उपकार फिक्स चिम्नी ईट्टा उद्योग नामको हाम्रो साझेदारी फर्म दर्ता गरी सोको प्रमाणपत्र जारी गरेको छ।

हामीहरूले साझेदारी उद्योग दर्ता भएपछि स्वीकृत स्थानमा सोको स्थापना र संचालनको लागि धमाधम कार्य गरिरहेका थियौं। यस्तैमा सो उद्योग दोस्रो पटक नविकरण गराउन पर्ने भई सो कार्यको लागि विपक्षी मध्येको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयमा जाँदा तपाईंहरूले उद्योग अन्यत्र सार्नु पन्यो भनी सो कार्यालयले उपकार चिम्नी ईट्टा उद्योग सरकारी वन जङ्गलबाट कम्तिमा १ किलोमिटर टाढा स्थानमा हुनु पर्नेमा सो भएको नदेखिएकोले उक्त ईट्टा भट्टा अन्यत्र सार्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६९/९/२३ को निर्णय भए अनुसार घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा लेखी आएको हुँदा सम्मानित आयोगको निर्णय बमोजिम सो ईट्टा भट्टा स्थलगत निरीक्षण गर्दा नियमानुसार स्थापना भएको नदेखिएमा अविलम्ब अन्यत्र सार्न लगाउने भनी घरेलु तथा साना उद्योग विभागको मिति २०६९/११/२ को पत्रबाट लेखी आएको हुँदा उद्योगको अविलम्ब ठाउँ सारी गर्नु हुन निर्देशानुसार जानकारी गरिन्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६९/११/६ को पत्र दिइएको छ। विपक्षीलाई हाम्रो उद्योग वन क्षेत्रबाट झण्डै तीन किलोमिटर टाढा छ, स्थलगत निरीक्षण गरिदिनु पन्यो भन्दा सो कार्यालयले स्थलगत निरीक्षण नगरी आलटाल गरिरह्यो। त्यसपछि फेरी सोही कार्यालयले १५ दिनभित्र उद्योग अन्यत्र ठाउँ सारी गर्नु हुन भनी मिति २०७०/३/१० को पत्र हामीलाई मिति २०७०/३/१२ मा दियो।

उक्त १५ दिने पत्र पाएपछि के कसो भएको हो रहेछ भनी विपक्षीहरू समक्ष गई सोधखोज गरी मिसिल संलग्न कागजातको माग गर्दा सम्बन्धित निर्णय तथा अन्य कागजातहरू हामीलाई दिइयो। सो प्राप्त भएपछि हेर्दा विपक्षी मध्येको आयोगले वन, नापी र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय काभ्रेका कर्मचारीहरूलाई हातमा लिई सरकारी वन अतिक्रमण गरेको, नियम

विपरीत ईट्टा भट्टा संचालन गरेको भन्ने लगायतका विभिन्न विषयको उजुरी लिई तोकिएको अनुसन्धान अधिकृत हरिबहादुर महर्जनको प्रतिवेदनको आधारमा गरेको विभिन्न निर्णयहरूमध्ये हाम्रो हकमा होक्से-४, कि.नं. ८२८ समेतमा संचालित उपकार चिम्नी ईट्टा उद्योग अन्यत्र सार्नको लागि घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई लेखी पठाउने भनी मिति २०६९/९/२३ मा निर्णय गरी सो निर्णयको आधारमा विपक्षी आयोगले विपक्षी मध्येको विभागलाई नियमानुसार उक्त ईट्टा भट्टा स्थापना भएको नदेखिएमा अन्यत्र सार्न लगाउन अनुरोध गरी मिति २०६९/१०/२८ मा पत्र लेखेको रहेछ । विपक्षी विभागले सोही पत्रको आधारमा विपक्षी मध्येको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयलाई सो ईट्टा भट्टाको स्थलगत निरीक्षण गरी नियमानुसार स्थापना भएको नदेखिएमा अविलम्ब अन्यत्र सार्न लगाउनु भनी मिति २०६९/११/२ मा पत्र लेखेपछि विपक्षी कार्यालयले हामीलाई मिति २०६९/११/६ को पत्र दिएको र तिनै निर्णय र पत्रको आधारमा विपक्षी मध्येको विभागले मिति २०७०/२/१० मा पुनः पत्राचार गरेपछि विपक्षी मध्येको कार्यालयले हामीलाई मिति २०७०/३/१० को पत्र मिति २०७०/३/१२ मा दिईएको रहेछ भन्ने हामीलाई जानकारी भयो ।

हाम्रा विरुद्धको उजुरी लिने, कारबाही र निर्णय गर्ने तथा त्यस्तो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने गराउने लगायतका कुनै पनि अख्तियारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ लगायतका कुनै पनि प्रचलित नेपाल कानूनले विपक्षीहरूलाई दिएको छैन । हामीहरूको विरुद्धमा उजुरी लिई कारबाही गर्दा हामी सबैलाई आ-आफ्नो भनाई राख्ने अर्थात् प्रतिवाद गर्ने अवसर नै नदिई म राम गोविन्दसँग मात्र सामान्य सोधपुछ सम्म गरी दिएको प्रमाणहरू लिने तथा सम्बन्धित प्रमाण बुझ्ने जस्ता कुनै पनि कार्य नगरी विपक्षी मध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको उक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको विपरीत रहेको छ । उद्योगले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू हामीलाई दिइएको उद्योग दर्ताको प्रमाणपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ ले अनुमति नदिई उद्योग स्थापना गरेमा वा अनुमति वा दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेखित शर्तहरू पालना नगरेमा वा सो ऐनको अरु कुनै कुरा उल्लंघन गरेमा नेपाल सरकारले सजाय गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैले विपक्षीहरूको काम कारबाही तथा निर्णय प्रचलित नेपाल कानून र प्राकृतिक

न्यायको सिद्धान्तको विपरीत रहेको छ। विपक्षीहरूको अख्तियारी विहिन एवं प्राकृतिक न्याय र प्रचलित कानून समेतको प्रतिकूलको निर्णय तथा काम कारबाहीहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १९ समेतद्वारा प्रदत्त हाम्रो मौलिक हक कुण्ठित हुन गएकोले उपचारको लागि पर्याप्त र प्रभावकारी मार्गको अभाव भएको हुनाले ऐ को धारा ३२ अन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएका छौं।

तसर्थ, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) अन्तर्गतको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हाम्रा हकमा गरेको मिति २०६९/९/२३ को निर्णय र सोको आधारमा सोही निकायले लेखेको मिति २०६९/१०/२८ को पत्र, सो पत्रको आधारमा विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विभागले जारी गरेको मिति २०६९/११/२ र २०७०/२/१० का पत्रहरू र ती पत्रहरूका आधारमा विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकले जारी गरेको मिति २०६९/११/६ र २०७०/३/१० का पत्रहरू र तीनका आधारमा भए गरेका काम कारबाहीहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामीहरूको साझेदारीमा स्थापित उपकार फिक्स चिम्नी ईट्टा उद्योगलाई अन्यत्र सार्न लगाउने वा सोको नविकरण र सञ्चालन गर्नमा रोकटोक गर्ने जस्ता कुनै पनि काम कारबाही नगर्नु नगराउनु भन्ने प्रतिषेधको आदेश लगायतका जो चाहिने व्यहोराको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन मागदावी।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने मनासिब आधार तथा कारण भए सो र आफ्नो भएको सबूद प्रमाण समेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी निवेदनपत्र र यो आदेशको प्रतिलिपी समेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु।

निवेदकद्वारा अन्तरिम आदेश समेतको माग गरेको सन्दर्भमा अन्तरिम आदेश जारी गर्नु पर्ने नपर्ने भनी निष्कर्षमा पुग्न विपक्षीहरू समेतलाई जानकारी गराई छलफल गर्नुपर्ने देखिएकोले सोको लागि मिति २०७०/३/३० को तारेख तोकी सो छलफलबाट टुङ्गो नलागेसम्मलाई

विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, धुलिखेल काभ्रेपलाञ्चोकको मिति २०७०/३/१० को पत्र कार्यान्वयन नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम तत्कालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छु भन्ने यस अदालतको आदेश।

उल्लेखित उद्योग विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी आयोगबाट छानविन गर्दा सो उद्योग सरकारको वन क्षेत्रबाट कम्तिमा १ कि.मी. टाढा स्थापना हुनु पर्नेमा सो भएको नदेखिएकोले उक्त ईट्टा भट्टा अन्यत्र सार्नका लागि घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा लेखी पठाउने आयोगको मिति २०६९/९/२३ को निर्णय भएको र नियमानुसार उक्त ईट्टा भट्टा स्थापना भएको नदेखिएकोले अन्यत्र सार्न लगाउन हुन भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको च.नं. ११९१ मिति २०६९/१०/२८ को पत्र प्राप्त भएअनुसार यस विभागबाट घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, काभ्रेलाई लेखिएको हो। तसर्थ, यस विभागको निर्णयबाट नभई सो ईट्टा उद्योग तोकिएको मापदण्ड विपरीत संचालन भएको भन्ने उजुरीका सम्बन्धमा आयोगबाट छानविन भई उक्त उद्योग अन्यत्र सार्न लेखी आएअनुसार यस विभागले सो अनुसार गर्न जानकारी गराएको हुँदा उक्त रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विभागको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत निर्णय गरेको भनी उल्लेख गर्नु भएको रहेछ, सो विषयमा यस आयोगमा नियम विपरीत ईट्टा भट्टा सञ्चालन गरेको भन्ने समेत व्यहोराको उजुरी परी अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक कागजात लगायत संलग्न देखिएका सरकारी निकाय, कर्मचारी र अन्य स्थानीय व्यक्तिहरु बुझिएको र घरेलु तथा साना उद्योग विभागबाट तयार गरेको कार्यविधी दिग्दर्शन, २०६८ मा उल्लेख भए अनुसारको दूरीमा ईट्टा उद्योग संचालन भएको नपाइएकोले आयोगबाट उक्त ईट्टा उद्योग बन्द गर्नको लागि नभई अन्यत्र सार्नको लागि यस आयोगले घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई लेखी पठाउने निर्णय गरेको हो । अर्कोतर्फ स्वयं रिट निवेदकले रिट निवेदनको प्रकरण नं. ४ मा रिट निवेदक मध्येका राम गोविन्दसँग सोधपुछ गरेको भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा यस आयोगबाट भएको निर्णयलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत भन्न मिल्ने नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री तीर्थराज बसौलाले वन क्षेत्र र उद्योग बीचको दूरी मुचुल्कामा ३ कि.मि. भन्दा टाढा देखिएको छ । निवेदकले तोकिएको शर्त पालना नगरे औद्योगिक व्यवसाय ऐनको दफा २५ बमोजिमको कारबाही प्रकृया अगाडी बढाउनु पर्ने हो । विपक्षीहरूबाट निवेदकहरूको उद्योग नै सार्नु पर्ने गरी कुनै पनि निर्णय गर्न मिल्दैन । तसर्थ निवेदन मागदावी बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता श्री हरिशंकर ज्ञवालीले निवेदक वैकल्पिक उपचारको बाटो हुदाहुदै रिटमार्फत उपचारको लागि अदालत आउन मिल्दैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ ले अख्तियारको निर्णय उपर निवेदकलाई पुनरावेदन गर्न अधिकार प्रदान गरिरहेको अवस्थामा सोही मार्गमार्फत उपचारको लागि आउनु पर्ने हुन्छ । तसर्थ रिट निवेदकको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा खारेज हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नु भयो ।

दुवैतर्फका कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदनपत्र, लिखित जवाफ लगायतका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी यसमा निवेदन मागदावी बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षीहरूले गरेको निर्णय र सो निर्णय कार्यान्वयनको क्रममा जारी गरिएका पत्रहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त निर्णयहरू कार्यान्वयन नगर्नु भनी रोक्नको लागि प्रतिषेधको आदेश समेत माग गरेको देखिन्छ । कुनै पनि व्यक्ति वा निकायले प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको भन्दा बढ्ता अधिकार प्रयोग गर्न पाउदैन । प्रचलित वन ऐनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्र भित्र रहेर काम गर्नु सम्बन्धित निकायको दायित्व एवं कर्तव्य हुन आउँछ । वन ऐन तथा सो सम्बन्धी सरकारी नीति नियमभित्र रहेर ईट्टा भट्टा संचालकले इट्टा भट्टा संचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मिसिल अध्ययन गर्दा वन क्षेत्रको १ कि.मि.भित्र निवेदकको ईट्टाभट्टा संचालन भए नभएको भन्ने विषय नै प्रमुख रूपमा हेर्नु पर्ने विषयको रूपमा रहेको देखिन्छ । यो विषय सम्बन्धित निकायको विज्ञबाट छानविन गरी एकिन हुन सक्ने विषयको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

जिल्ला वन कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोक धुलिखेलको च.नं ४०१ मिति २०७१/०६/२३ को पत्र हेर्दा "साविक होक्से गाउँ विकास समिति वडा नं ४ हाल पाँचखाल नगरपालिका-७ को मालपोत कार्यालय काभ्रेमा नारायण प्रसाद फैजुको नाममा दर्ता कायम रहेको साविक होक्से गाउँ विकास समिति-४ हाल पाँचखाल नगरपालिकाको कि.नं ८२८ को जग्गामा रहने गरी प्रोपाइटर श्रीराम गोविन्द खागी भक्तपुर-२ जगाते भक्तपुर रहेको उपकार फिक्स चिम्नी इटा उद्योग नेपाल सरकारको प्रचलित नियम र मापदण्ड विपरीत दर्ता भएको देखिएको र उक्त इटा भट्टाले करिव १० रोपनी सँगै सिमाना जोडिएको सामुदायिक वन क्षेत्रको समेत जग्गा अनाधिकृत रुपमा प्रयोग गरेकोमा र हाल उक्त १० रोपनी जग्गामा मकै लगाएको भन्ने तहाँ इलाका वन कार्यालयको प्रतिवेदनमा समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त जग्गामा मकै लगाउने व्यक्ति समेत पत्ता लगाई वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को (क) मा वन क्षेत्रको जग्गा फाड्न, जोत्न, खन्न वा आवाद गर्न वा त्यस्तो जग्गामा छाप्रो बनाउन नहुने उल्लेख भएको हुँदा प्रचलित वन ऐन नियम बमोजिम कारबाही गरी सम्बन्धित निकायमा पेश गर्न हुन" भनी इलाका वन कार्यालय महादेवस्थान पाँचखाल, काभ्रेपलाञ्चोकबाट पत्राचार भएको देखिन्छ। निवेदकहरुले संचालन गरेको ईट्टा भट्टाको सम्बन्धमा जिल्ला वन कार्यालयले जाँचबुझ अनुसन्धान गरी ईट्टाभट्टा सरकारी नीति नियम मापदण्ड विपरीत संचालन भए नभएको सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्न कारबाही प्रकृया अगाडि बढाएको र अनुसन्धानको क्रममा निवेदकले संचालन गरेको इटाभट्टा र वन क्षेत्र रहेको बीचको दूरीको विषयमा पनि सम्बन्धित वन कार्यालयबाट नापँजाच गरी एकिन गर्न सक्ने अवस्था रहे भएकै देखिन्छ । यी निवेदकहरुले सोही छानविनको क्रममा आफ्नो कुरा भन्न र लिखित रुपमा राख्न पाउने अवस्थाको अन्त भइसकेको भन्ने पनि देखिन आउँदैन ।

अतः माथी विवेचित आधार र कारणहरु समेतबाट निवेदकले रिट निवेदनमा उठाएको विषयवस्तुका सम्बन्धमा सम्बन्धित वन कार्यालयले छानविन प्रकृया अगाडि बढाएको देखिएको र उक्त विषयका सम्बन्धमा छानविन गरी तथ्यको निरूपण हुने भएकोले निवेदकलाई ईट्टाभट्टा संचालन गर्न दिएको इजाजत र निजले ईट्टा भट्टा संचालन गरेको जग्गा तथा वनको दूरी के कति छ भन्ने विषयमा निवेदकले सम्बन्धित वन कार्यालयले छानविन गर्दा आफ्नो कुरा भन्न पाउने नै देखिएकोले रिट निवेदकहरुले निवेदनमा उठाएको अन्य विषयको सम्बन्धमा विचार गर्नु

पर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: नगेन्द्रकुमार कालाखेती

कम्प्युटर टाईप गर्ने: विष्णुदेवी श्रेष्ठ

ईति सम्बत् २०७३ साल श्रावण १७ गते रोज २ शुभम्.....